

SITUACE VE VEŘEJNÉM KNIHOVNICTVÍ V NÁZORECH KNIHOVNÍKŮ

Dagmar Svatková

Když jsem se ujímala funkce vést zbrusu nový pracovní tým Svazu knihovníků a informačních pracovníků a to sekci veřejných knihoven, zabývala jsem se poněkud obecněji a důkladněji problematikou veřejného knihovnictví a spolu s přáteli diskutovala o všech dosud formulovaných poznatcích, které byly vzneseny na různých jednáních nebo byly publikovány v tisku. Domnívám se, že jsme v polistopadovém období mnoho nového nevymysleli a i ty argumenty, které máme, jsou málo podloženy konkrétními fakty a důkazy. Navíc jsem si uvědomila, že se těchto diskusí účastní jen jedna skupina knihovníků stále stejných jmen a stále stejných knihoven, že tedy v podstatě neznáme názory ostatních knihovníků - zejména střediskových, městských a místních knihoven. Tyto názory, představy a hodnocení nutně potřebujeme ke své práci. Hlavně proto, abychom byli konkrétnější, adresnější a tedy i fundovanější při formulaci jednotlivých problémů, návrhů na řešení i při jednáních na nejrůznějších úrovních, která jsme vedli a které máme v úmyslu podnikat i v budoucnu. Oslovili jsme proto všechny knihovníky veřejných univerzálních knihoven, aby své názory, představy, poznatky vyjádřili. (Termín „veřejná univerzální knihovna“ zde používám záměrně, abych odlišila veřejné, bývalé lidové knihovny od ostatních veřejných knihoven, zpravidla speciálních. Bohužel současná terminologie našeho oboru nedokáže tyto tak různé instituce rozlišit).

S výsledky tohoto šetření bych Vás chtěla ve svém příspěvku seznámit a dovolím si je konfrontovat, pokud to lze, se svými osobními názory a zkušenostmi. Na doplnění chci uvést, že jsme tyto informace sbírali pomocí dotazníkové akce a zúčastnili se jí knihovníci veřejných univerzálních knihoven ze všech koutů našeho státu. Ve zcela konkrétních číslech to bylo 468 respondentů, t.j. 61 % z celkového počtu těchto knihoven s profesionálními pracovníky. Tedy poměrně velká skupina knihovníků-profesionálů, za jejichž pomoci bychom mohli postupně mnohem účinněji řešit problémy našeho povolání.

Formulace otázek se odvíjela od obsahu diskutované problematiky. Určitou část otázek jsme převzali z průzkumu Jihomoravského SKIP proto,

abychom využili možnosti získat co nejvíce srovnatelných informací.

A nyní už k výsledkům průzkumu. Musím konstatovat, že jsou v jistém slova smyslu velmi zajímavé a poučné, i když kriticky musím přiznat, že jsme od nich čekali mnohem více nových podnětů, zkušeností a poznatků. Poučné jsou proto, že hodně vypovídají také o nás samotných.

První skupina dotazů se týkala potřeby fungování organizačních struktur knihoven tak, jak jsme je s velkým úsilím v minulých létech vytvořili. Naprostá většina našich kolegů se vyslovila pro zachování okresních i střediskových knihoven, včetně zachování všech forem a typů střediskových systémů, jak se v praxi vytvořily. Pochopitelně nás zajímaly i názory na obsah a vykonávání funkcí okresních a střediskových knihoven v současné době. Naprostá většina knihovníků je toho názoru, že se v této oblasti nemusí nic měnit. Jen velmi, velmi zřídka se objevuje v názorech našich kolegů představa smluvního poskytování služeb s pevně stanovenou finanční odměnou.

Proti zachování původních organizačních struktur se vyslovilo necelých 6 % respondentů a téměř stejné procento knihovníků na dotaz neodpovědělo. Všichni jsou ze skupiny menších městských a místních knihoven. Lze tedy usuzovat, že některým našim kolegům pevně provázaný systém nevyhovuje a mohou ho považovat i za brzdu rozvoje knihovny. Zdá se, že tito knihovníci nepotřebují ani odbornou pomoc a pokud ano, rádi si ji smluvně objednají, zaplatí ji a budou sledovat její kvalitu. Nebo je zejména odborná stránka knihovnické práce příliš nezajímá.

Jak by měla být financována veřejná knihovna, jsme se ptali v další části našeho šetření. Knihovníci vybírali ze čtyř alternativ. Jednoznačně z vítězila ta, ve které je uvažováno s vícezdrojovým způsobem financování činnosti veřejných knihoven. Knihovníci jsou přesvědčeni, že nejlepším řešením je souběh finančních prostředků z rozpočtu zřizovatele a z rozpočtu státního. Takto smýšlí přes 86 % knihovníků. Kromě těch, kteří tuto otázku nezodpověděli (3 %), soudí velmi malá část knihovnické veřejnosti, že pomoci mohou sponzoři, granty, tendry apod.

Následující okruh otázek zjišťoval názory knihovníků na knihovnickou legislativu. Naprostá většina respondentů (90 %) je toho názoru, že knihovnický zákon je potřebný. Často je zdůrazňována nutnost přijmout „dobrý“ knihovnický zákon bez bližšího vysvětlení pojmu „dobrý“. Záporně odpovědělo jen 17 kolegů. Jeden z nich docela trefně - cituji „, ani ne, budou-li jiné zákony dobré“. Ostatní dotazovaní doporučují začlenit knihovnickou problematiku do obecnějšího zákona, který řeší například problematiku celé kultury.

Zjištění názorů na knihovnický zákon bylo jen jednou z částí dotazované problematiky. V dalších otázkách byli knihovníci požádáni, aby podali návrhy na přijetí nových legislativních norem a také návrhy na zrušení zastaralých předpisů. Od odpovědí na tuto otázku jsme očekávali, že získáme celou řadu

argumentů pro zlepšení situace, kterou mnohý z nás velmi kritizuje. Nestalo se tak. Většina dotázaných se totiž vůbec nevyjádřila - celých 73 % - a mne to osobně velmi překvapilo. Co si o takovém výsledku máme myslet? Byla otázka špatně formulována? Znovu jsem ji probírala ze všech stran a dospěla jsem k názoru, že tomu tak není. Proč tedy knihovníci, požaduje-li se na nich zcela konkrétní odpověď, mlčí? Vždyť v soukromých rozhovorech jsou legislativní normy předmětem mnoha kritických slov!

Ti, kteří se odpovědi na tyto otázky nevyhnuli, podali celou řadu návrhů na přijetí nových norem a také na zrušení těch, které naší praxi nevyhovují. Můžeme je rozdělit do několika skupin, podle problematiky i její četnosti. Nejvíce návrhů se týká nových pravidel ustavení a řízení veřejné knihovny i celé sítě knihoven tohoto typu a jejich hospodaření. Podotýkám, že někteří knihovníci problémy zobecnili, jiní vypsali jednotlivé skutečnosti a tak ilustrační příklady jsou obojího druhu. Všichni ale žádají řešit daný problém nějakou legislativní normou, o jejíž právní síle se většinou nezmiňují.

Mnoho našich kolegů se přimlouvá hlavně za to, aby byly vydány zásady transformace veřejných knihoven. Knihovníci dále požadují: přesně stanovit celostátní síť veřejných knihoven, nařídít státní správě nebo samosprávě povinnost zřizovat knihovny a chránit je před zrušením a stěhováním, začlenit knihoven do systému veřejně prospěšných služeb tohoto státu a uzákonit právo občana na informace s knihovnou jako vykonavatelem tohoto práva, přesně stanovit kompetence zřizovatele a knihovny. Dále knihovníci potřebují, aby byla provedena novelizace předpisů o hospodaření veřejných knihoven z důvodu jednoduššího získávání finančních prostředků pro svůj rozpočet a přijetí nových předpisů pro odměňování knihovníků.

Druhá část návrhů se týkala přijetí obecných předpisů, podle nichž by knihovny mohly lépe existovat. Jedná se například o zákon o územních celcích, novelizaci zákona o obcích tak, aby v něm byly cituji „lépe začleněny knihovny“, řešení sponzorování kultury a daňové zvýhodňování sponzorů, změny daňových zákonů apod.

Třetí velká skupina návrhů se týkala knihovnických problémů. Knihovníci nejvíce žádají novelizovat vyhlášky o evidenci a revizi knihovnických fondů, vyhlášku o meziknihovní výpůjční službě a typizační směrnici k výstavbě a přestavbě budov veřejných knihoven. Část knihoven požaduje rozšířit právo povinného výtisku a právo přednostního nákupu zejména specializované literatury až na úroveň okresních knihoven, některé knihovny požadují vytvoření směrnice, určující povinnost nakoupit do knihovny určitý počet svazků na 1 obyvatele v kalendářním roce, zejména literatury speciální.

Návrhy na zrušení legislativních norem podalo jen 6 knihovníků a všechny návrhy se týkaly zrušení dosud platného knihovnického zákona a zejména vyhlášky o evidenci a revizi knihovnických fondů. V této části našeho zkoumání

zazněly názory, které hodnotí situaci trochu jinak. Jejich podstata je v konstatování, že by stačilo jen dodržovat platné zákony a Ústavu České republiky. Podobný názor vyslovuje i jedna smutná knihovna z Jižní Moravy: „bohužel, dodržovat alespoň současné (zákony) nemůže donutit zřizovatele nikdo“.

Můžeme-li si dovolit hodnotit podané návrhy, pak si myslím, že nejnvýstižnější je ten názor, který uvádí, že speciální odborná knihovnická legislativa by se měla odvíjet až od obsahu a formulace knihovnického zákona.

I když odpovědi na tuto část dotazníku bylo málo, přece jen podaly přehled o tom, co knihovníky souží a také jak si představují budoucí řešení. Snad až příliš často zde zaznívá snaha po nekompromisním a jednoduchém řešení, řečeno velmi nezaobaleně, prostě nařídít a zřídit pro veřejné knihovny dostatek existenčních jistot.

Jakou roli by mělo mít Ministerstvo kultury ČR v oblasti veřejného knihovnictví, byla další otázka, která nás zajímala a na níž respondenti vybírali odpověď z předložených variant. Ze shromážděných odpovědí jsme zjistili, že největší počet knihovníků je přesvědčen, že ministerstvo kultury by mělo pouze vytvářet legislativní normy. Takto odpovědělo téměř 39 % všech respondentů. Na druhém místě se umístily odpovědi těch kolegů, kteří si myslí, že ministerstvo by mělo komplexně zajišťovat činnost veřejných knihoven od finančních dotací až po starost o jejich vhodné umístění a vybavení. Tento názor má celých 141 knihoven, t.j. přes 30 %. Odpovědi tohoto znění se objevují téměř ve všech velikostních kategoriích veřejných knihoven, přičemž převládají menší městské a místní knihovny. Tedy ty, jejichž situace je velmi obtížná a svoje postavení v obci musí stále znovu a znovu obhajovat. Představu o metodickém dohledu na veřejné knihovny vyslovilo jen 29 knihovníků. Dalších 20 % odpovědí jednak kombinuje předložené varianty, jednak konstatuje, že by bylo potřeba, aby ministerstvo kultury úzce spolupracovalo s ostatními ministerstvy. Znovu a ještě silněji tady zaznívá tón nutnosti ochránit knihovny před rušením, zejména před neuváženým rušením. Ve východních Čechách je většina knihovníků přesvědčena, že knihovnictví by mělo být řízeno Ministerstvem školství ČR. Poněkud kritický pohled na činnost Ministerstva kultury ČR zazněl v názorech, že tento úřad by neměl jen legislativní normy tvořit, ale měl by být důsledným garantem jejich dodržování.

Další část dotazníku se zajímala o názory knihovníků na proces transformace veřejného knihovnictví. V těchto otázkách je smýšlení knihovníků velmi různorodé, i když odmítání transformace jako naprosto nepotřebného procesu se už objevuje jen zřídka. Rozdíl v názorech jsou asi dány také tím, že obsah pojmu „transformace veřejného knihovnictví“ není dostatečně precizován a každý si tedy může představovat trochu něco jiného. Proto dotazovaní dostali několik možností k vlastnímu posouzení. Na otázku, zda transformaci lze provést jen v podobě změny zřizovatele, kladně reagovalo 8.5 % respon-

dentů, což v absolutních číslech představuje 40 knihoven, zda jen v podobě změn v odborné práci, kladně reagovalo 15 %, t.j. 71 knihoven. Odpověď „obě hlediska jsou nutná“ zvolilo nejvíce knihovníků - 170, t.j.32 %. Jiných názorů jsme zaznamenali celou řadu, ale převážně kombinují už navržená řešení. Knihovníci zdůrazňují potřebu zachovat všechno dobré a osvědčené s ohledem na čtenáře, doporučují dobře zvažovat zejména místní podmínky. Zaznamenali jsme také volání po návratu a k obnovení jednotné soustavy knihoven. Na dotaz, jaká forma je pro provedení transformace nejlepší, odpověděla většina knihovníků, že chce vycházet jen z místních podmínek a místních předpisů. 11 % knihoven požaduje celostátní předpisy, mnoho se jich k tomuto problému nevyjádřilo. Knihovníci takzvaných jiných názorů nepřinášejí žádná nová řešení, ale kombinují nabízené varianty. Důraz kladou na jediný požadavek - transformace musí mít svá pevná pravidla, aby nedocházelo k chaosu a škodám. Zajímavé odpovědi jsme dostali na otázku, zda je potřeba zachovat knihovnu v každé obci. Knihovníci opět vybírali z několika variant. Pro odpověď „ano, všemi prostředky“ hlasovalo 95 knihovníků, t.j. 20,3 % zúčastněných. Pro zachování knihovny jen v místech s větším počtem obyvatel se rozhodlo 19 dotázaných, tedy 4 %, přičemž doporučovali hranici tohoto počtu od 100 až do 2 000 obyvatel. Situaci vůbec neregulovat, doporučuje 70 veřejných knihoven (15 %) a variantu „podle místních podmínek regulovat“ zvolilo nejvíce dotázaných - 167 (36 %). Knihovníci měli možnost, podobně jako v jiných otázkách, vyjádřit názor jiný, případně se nevyjádřit.

Respondenty, kteří se přihlásili k tvrzení, že mají jiný názor, můžeme rozdělit do několika skupin. V první skupině jsou ti, kteří doporučují zavedení bibliobusů, protože knihovnické služby je stále potřeba zajišťovat v co nejširším měřítku. Druhá skupina názorů tvrdí, že situaci nelze nijak regulovat, pokud nebude formulován zájem státu o služby, které veřejné knihovny poskytují. Třetí skupina názorů konstatuje, že o existenci knihovny musí rozhodnout jen a jen zájem jejich čtenářů, čtvrtá se domnívá, že je nejdříve potřeba vyjasnit, za jakých podmínek a kdo je povinen knihovny zřizovat, pátá skupina je toho názoru, že o zrušení knihovny by měla rozhodovat pouze ekonomická kritéria, další poukazuje na to, že veřejná knihovna je součástí historických podmínek vzniku někdejší Československé republiky a jejím zrušením bude hrubě pošlapáno právo občanů našeho státu na informace. Většina respondentů připomíná, že akt zrušení veřejné knihovny by měl být vždy projednán s místními občany.

V této části šetření neobvyklá plejáda názorů a stanovisek našich kolegů naznačuje, že jsme se dotkli velmi citlivých stránek naší profese a také asi toho, že veřejné knihovny (byť by to byly jen „pobočky“) jsou pravděpodobně rušeny bez většího či menšího rozmyslu, bez větších či menších analýz a zkoumání potřebnosti jejich služeb.

Poslední část našeho dotazníku se týkala zjišťování názorů na dva aktuální odborné problémy současnosti.

První z nich, pro veřejné knihovny zcela zásadní, je strategie doplňování knihovního fondu. Dotazovaní mohli volit z těchto stručně naznačených přístupů:

- 1) zásadním kritériem akvizice je jakýkoliv požadavek čtenáře bez ohledu na kvalitu knihovních fondů,
- 2) knihovna by měla mít profil knihovního fondu předem stanoven ve svém statutu, cílem akvizice je nenápadná kultivace čtenáře bez podbízivosti,
- 3) knihovna musí budovat co nejkvalitnější knihovní fondy, mající hodnotu samy o sobě. Statistické ukazatele činnosti knihovny by neměly být sledovány ani hodnoceny. Komerční přístupy v těchto knihovnách nelze připustit.

Z odpovědí vyplynulo, že pro knihovny je nejpřijatelnější strategie číslo 2, která sice přesně vymezuje principy budování knihovních fondů, ale sleduje také potřeby čtenáře a jeho vzdělávání. Tuto variantu zvolilo 174 knihovníků, t.j. 37 %. Na druhém místě v počtu zvolených variant se umístilo první řešení s 84 souhlasnými reakcemi (17.9 %), na třetím místě je, s 82 hlasy, poslední varianta řešení (17.5 %). I v názorech na tento problém mohli knihovníci vyslovit své další a jiné názory. Knihovníci však opět jen kombinovali navržená řešení, přičemž zdůrazňovali, že je třeba přihlížet k typu knihovny (bohužel nikdo nepodal podrobnější charakteristiku termínu „typ knihovny“. Knihovníci mají patrně na mysli velikost knihovny a její funkce). Nejčastěji se vyskytuje varianta, která spojuje požadavek budování kvalitních knihovních fondů s mírnou kultivací čtenáře s potřebou sledovat výkony knihoven prostřednictvím statistických ukazatelů.

Také v druhé otázce, která se zaměřila na problematiku placených služeb, se názory značně liší. Knihovníci v současné době již respektují skutečnost, že ekonomické podmínky nás nutí nebo přinutí zavádět placené služby. Přesto 9 % knihoven trvá na tom, že všechny knihovnické služby mají být zdarma. Na druhé straně názorového spektra stojí ti, kteří tvrdí pravý opak, totiž že tyto naše služby je třeba zásadně poskytovat jako služby placené a to i bez ohledu na jejich kvalitu. Tuto variantu zvolilo 3,4 % (v absolutním čísle 16) knihoven a jejich zaměstnanci jsou přesvědčeni o tom, že jen zavedením placených služeb si budou čtenáři více vážit knih, informací i knihoven. 40 % dotázaných doporučuje mezi službami rozlišovat, některé poskytovat zdarma a jiné platit. 31 % dotazovaných je přesvědčeno, že je třeba rozlišovat nejen mezi různými druhy služeb, ale také mezi různými sociálními skupinami obyvatel.

Z ostatních soudů lze uvést ty, které připomínají naše možnosti zavádět nejrůznější paušální poplatky. Ostatní odpovědi více méně kombinují navržená řešení a nepřinášejí žádný nový postoj k řešení.

Z informací, které jsme dále získali, vyplynulo, které druhy služeb považují knihovníci za služby základní a tedy bezplatné, a které by měly být placené. Zásadně zdarma by mělo být vlastní půjčování, informační služby bez použití techniky (hle jak je práce lidského mozku hodnocena samotnými vzdělanými knihovníky!), kulturně výchovné aktivity pro děti a mládež, besedy, donášková služba pro staré a nemocné spoluobčany. Ty, které by se měly platit, jsou často nazývány službami nadstandardními a knihovníci jmenují rešerše, reprografické práce, náročné informační dotazy a všechny ostatní pracovní postupy, při nichž v knihovnách používáme drahé technické vybavení. Často je ale mezi placenými službami uváděna i MVS.

Dvanáctá otázka se ukázala jako velmi nesnadná. Žádala na respondentech, aby se pokusili formulovat funkci veřejné knihovny pro účely legislativního předpisu. Knihovníci v odpovědi na tuto otázku problém spíše glosovali a připomínali na co na všechno se nemá zapomenout. Velmi často je ve formulacích používán podmiňovací způsob - co všechno by mělo být, by se mělo udělat apod.

Nejvíce se snažili knihovníci ze Severní Moravy a vytvořili několik formulací, se kterými budeme dále pracovat. Jednu z nich si neodpustím zde uvést. Charakterizuje totiž knihovnu z hlediska pocitů nás knihovníků. Takovou bychom ji určitě chtěli mít. Cituji: „aby to bylo místo, kam lidé mohou chodit, když je jim dobře i zle, kde najdou, co potřebují ke svému vzdělání i zábavě v příjemném prostředí a finančně dostupné“.

Závěrečná otázka našeho šetření zjišťovala největší problémy, které knihovníci ve svých knihovnách mají. Všechny odpovědi jsme shrnuli a uspořádali podle četnosti.

První místo ve velkém předstihu obsadil problém, který ke knihovníkům od samotného vzniku knihoven patří. Je to nedostatek vhodných prostor pro knihovny i depozitáře. Na druhém místě je problém špatného technického vybavení a potřeba automatizace knihovnických činností. Pak v rychlém sledu následuje: nedostatek finančních prostředků na nákup knihovních fondů i provoz knihoven, nízké mzdy a s tím spojený nedostatek dobrých pracovníků, vztahy se zřizovateli, podceňování knihovnické práce představiteli státní správy i samosprávy, restituce a stěhování knihoven, transformace knihoven. Na závěr snad dobrá zpráva - 22 knihovníků prostřednictvím průzkumu oznámilo, že nemá žádné starosti. Je jich sice jen hrstka, - 2 % -, ale jsou mezi námi! Provedené šetření jistě prohloubilo naše znalosti o stavu veřejných knihoven v současné době a také naše poznatky o smýšlení knihovníků České republiky. Ukázalo, že máme rádi tradice a zavedené pracovní způsoby. Stýská se nám po jasně daných pravidlech, kdy se nemuselo mnoho přemýšlet a troufám si dokonce říci, že čím méně knihovník dumal, tím mohl být úspěšnější v hodnocení nadřízených. Hůř na tom byl jedině čtenář.

Mám za to, že výsledky průzkumu by každého z nás mohly přivést k zamýšlení nad námi samými, naším posláním i nad entuziazmem, se kterým většina z nás v knihovnách dnes a denně vykonává nelehkou a celkem málo oceňovanou i placenou práci. Přece se ale s tímto konstatováním nesmíříme! Vždyť i na nás záleží, jak bude naše knihovna ve svém okolí působit a tedy jak ji i nás knihovníky bude posuzovat veřejnost. Ta veřejnost, která se učí říkat svým voleným zástupcům, co se z jejich daní platit musí a co ne. Mnoho knihoven už cestu ke svým zřizovatelům, díky právě čtenářské veřejnosti, našlo. Věřím, že jich bude čím dál víc.